

<https://doi.org/10.62837/2024.8.296>

LƏTAFƏT ƏLİYEVƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BDU, Zahid Xəlilov küç.33

TERMINLƏRİN ELMİ ƏSASLARI VƏ DİLDƏ ƏHƏMIYYƏTİ

Elm və texnika inkişaf etdikcə, yeni kəşflər, ixtiralar meydana gəldikcə qarşıya çıxan məfhumların, anlayışların və proseslərin ifadəsi üçün dildə müvafiq sözlər- terminlər yaradılır. Termin ayrı-ayrı məfhumları əlamətinə, məzmununa, mahiyyətinə, xarakterinə, hüduduna görə adlandırmaq imkanlarına malikdir. “Termin” sözü mənşə etibarilə “terminus” sözündən əmələ gəlmişdir. “Terminus” isə latınca hədd, hüdud, sərhəd deməkdir. “Terminologiya” anlayışı isə dilin terminoloji sistemini öyrənən dilçilik bölməsidir. Terminlərin spesifik xüsusiyyətləri onları adi sözlərdən fərqləndirir. Onların elmi əsaslarının prinsiplərini nəzərdən keçirək:

1.“Termin də söz kimi leksik kateqoriyalıdır, söz kimi nominativ(adlandırma) xarakterə malikdir. Lakin terminlər nominativ funksiya ilə yanaşı, həm də difinitiv (müəyyənləşdirmə) funksiyası ilə fərqləndiyi üçün mənə və işlənmə cəhətindən dilin sözləri içərisində xüsusi yer tutur”(9,s.24). Belə ki, terminlər elmi, texniki və ya peşəkar sahələrə aid spesifik anlayışları təyin edir, ümumişlək sözlər isə, başlıca olaraq məişət anlayışları ilə bağlıdır. Geniş mənada götürüldükdə, anlayış “əşya və hadisələrin ümumi əlamətlərini” formal cəhətdən ifadə edir. Elmi anlayış isə, əhəmiyyətli və vacib olan əlamətlərini əks etdirir.

2.Dildə daha çox işlədilən , mənası hamı tərəfindən başa düşülən və dilin əsasını təşkil edən leksik vahidlərə ümumişlək sözlər deyilir. “Termin elm və texnikanın ayrı-ayrı sahələrində məntiqi cəhətdən dəqiq formalaşmış spesifik anlayışları əhatə edir”(8,s.78). Həmin anlayışların mənaları ixtisasçılar tərəfindən bacı düşülür. Buna görə də terminlər ədəbi dilin elmi üslubunda işlənilir.Termin vasitəsilə elmi məlumat dəqiq və yığcam şəkildə oxucuya çatdırılır.Terminlər elmi dilin vahidləridir. Ümumişlək sözlər isə ədəbi dilin funksional üslublarında işlənən , əksəriyyət üçün aydın olan leksik vahidlərdir.

3.Terminlər tək-mənəlilikə(monosemiyaya) malikdir. Müasir ədəbi dilimizin leksikasında ümumi sözlər düşdüyü mühitdən, yəni kontekstdən asılı olaraq müxtəlif mənalar daşıya bilir. Məsələn, insan orqanı mənasında işlətdiyimiz “göz” sözünün digər mənaları da vardır(iynənin gözü, tərəzinin gözü, şkafın gözü və s.). Terminologiyada isə kontekst (söz mühiti) vacib deyildir. Hər hansı bir termin daxil olduğu sahədə hansı mənada işlənirsə, kontekstdən kənardı da həmin mənada işlənilir. Məsələn, qlobal (geniş, böyük, bütün yer kürəsini bürüyə bilən), leqal (qanuni, qanunla iəazə verilən, açıq), fitnes (sağlam və formada olmaq), təzminat (verilən zərər qarşılığında ödənen pul), deklarasiya (hökumət və ya partiyanın bildirişi, bəyanatı), alternativ (bir-birini istisna edən imkanlardan hər biri), menecment (bir işi

yönəltmək, idarə etmək) və s. Bu terminlərin hər biri yalnız bir məna bildirir. Doğrudur, ədəbi dildə elə sözlər vardır ki, onlar da təkcə bir məna ifadə edir (duzqabı, dəniz, torpaq, su, hamı, dəftər, avtobus, stol, təyyarə və s.). Terminologiyada isə birmənalılıq aid olduğu sahə ilə bağlıdır. Bəzən bir termin elm və texnikanın bir neçə sahəsində işlənə bilər. Məsələn, assimilyasiya termini dilçilikdə bir səsə yanındakı səsə bənzədilməsi (anlamaq-annamaq); coğrafiyada bir xalqın başqa xalqın dilini, adətlərini və s.-ni qəbul etməsi nəticəsində onun içərisində əriyib getməsi; biologiyada bütün canlılara aid olan proses, maddələr mübadiləsində tərəflərdən biri; sosiologiyada elmində solumun müəyyən hissəsinin itirilməsi mənasında işlənilir. Yaxud hiperbola termini riyaziyyatda tərs mütənəsibliyin qrafikinə verilən ad, dilçilikdə isə mübaliğə- şişirtmə mənasında işlənilir. Bunlar ilk baxışda çoxmənalılıq kimi görünür, lakin hər bir termin daxil olduğu elm sahəsində konkret məna bildirir, təkmənalı olur, yalnız bir anlayışın ifadəsinə xidmət edir, bu isə onu qeyri – dəqiqlikdən və mənalıların qarışmasından qoruyur. “Təkmənalılıq termin üçün ən başlıca əlamətlərdən biridir. Termin çoxmənalı olduqda onun elmi əhəmiyyəti azalır, çünki çoxmənalılıq terminlər üçün anlayışların əks olunmasına lazımi imkan vermir(4,s.99).

4. Terminlər adi sözlərdən fərqli olaraq üslubi cəhətdən neytral olur. Yəni terminlər işləndiyi mətndən, əhatə edildiyi sözlərdən və s. asılı olmayaraq, bütün üslubi məqamlarda eyni mənada işlənilir. Terminlərdən üslublarda müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilir. Bədii üslubda bədilik yaratmaq məqsədilə, obrazı xarakterizə etmək, bəzən komik effekt yaratmaq üçün istifadə olunur. Yazıçılar terminlərdən metafora, epitet kimi istifadə edərək əsərin təsir qüvvəsini, emosional gücünü daha da artırmağa çalışırlar. Məsələn: yağlı töhmət, həyata vəsiqə, tale yüklü qərar, nəhəng layihə, şanlı tarix, fədakar əmək, görkəmli pedaqoq və s. Mir Cəlal Paşayev “İclas qurusu” hekayəsində iclasbaz bir adamı iclas qurusu adlandıraraq obrazlılıq yaratmışdır. İclas qurusu hadisələrlə bağlı rəsmi situasiya yaratmaq üçün məişətdə də tez-tez rəsmi üslub terminlərindən istifadə edir, sanki fikrinin təsir gücünü artırmağa çalışır. Məsələn:

-Kişi, Məruzəni istəyirlər axı.

-Konkret danış, kim istəyir və hansı şərtlə.

-Şofer Əsgər.

-Ərizəsi yoxdur.

-Bəs niyə havayı danışırısan? Meydanda nə ərizə var, nə anket, nə zəmanət. Niyə bəs gəlib başımı ağrıdırın?

Meyransa xahiş ədəsi ilə dedi:

- Bəlkə vaxt verəsən. İclasın olmayanda elçilər gəlsin. Danışasınız.

-Elçini neynəyirəm. Qız istəyən adam şəxsi işini, şəklini göndərsin, tanış olum, sonra müzakirə edib baxarıq(6,s.125).

Dahi şairimiz Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında elmi hadisələr müqayisə məqsədi ilə bədiiləşdirilmişdir. Məsələn:

Məqnit olmasaydı eşqin əsiri,
Çəkməzdi özünə dəmir zənciri.
Kəhrabanın eşqə düşməsə canı
Elə cəzb etməzdi quru samanı.
Dünyada gövhər var, daş var nə qədər,
Onlar nə bir saman, nə dəmir çəkər.
Bu şaysız-hesabsız maddələr yenə,
Bax, gör meyl edirlər mərkəzlərinə.
Göyə doğru çox qalxarsa su
Yenə torpaq olar ən son arzusu.
Kainatda hər şey cəzbə bağlıdır.
Filosoflar bunu eşq adlandırır.

Göründüyü kimi, terminlər bədii üslubda da emosionalıq-ekspressivlik bildirmir, çünki onlar elmi dilin vahidləridir. Elmi üslubda sözlər həqiqi mənada işlədilir. Elmi üslub təbiət və cəmiyyət hadisələri haqqında düzgün və dəqiq məlumat vermək, onların mahiyyətini izah etmək, qanunauyğunluqlarını sübuta yetirmək üçün istifadə olunan üslubdur. Eyni zamanda, elmi izahın məqsədi insanların hissələrinə yox, əqlinə, zəkasına təsir göstərməkdir.

Publisistik üslubda da terminlər epitet kimi işlənərək bir növ anlaşılıqlıq yaradır. Məsələn asan imza, qaynar xətt, isti xəbərlər, ekspressiv informasiya, qara piar, xoş akkordlar, süni intellekt və s. Lakin bütün hallarda terminlər eyni mənada işlənir, öz birmənalılığını, neytrallığını qoruyub saxlayır.

5. Terminlər üçün səciyyəvi cəhətlərdən biri onların dəqiqliyidir. Əslində dəqiqlik tələbi dilin bütün sözlərinə aiddir, bu isə dilin və fikrin dəqiqliyini təmin edir. Lakin ümumi dildə müəyyən sözün qeyri-dəqiq işlədilməsi elə bir ciddi nöqsan sayılır. Terminlər həmişə dəqiq bir mənaya, müstəqil və aydın məzmunu malik olur. Onlar aid olduğu elm, texnika sahəsində yalnız bir anlayışın tam dəqiqliklə ifadəsinə xidmət edir, anlayışın əsas əlamətlərini, məzmununu əks etdirir. Terminlərin dəqiq olması, elmi və texniki ünsiyyətdə anlaşılmazlıqların qarşısını alır.

Terminologiyada bəzən bir məfhum müxtəlif terminlərlə ifadə olunur, yəni həmməna qarşılığı ilə paralel işlənir. Bunun bir neçə səbəbləri vardır. Bu bir tərəfdən, müasir dövrdə elmlərin inkişafı nəticəsində çoxlu miqdarda yeni konsepsiyaların meydana gəlməsi ilə bağlıdır, digər tərəfdən, beynəlxalq terminlərin daha geniş ölçüdə elmi dildə tətbiqi ilə əlaqədardır. Başqa səbəblərdən biri ehtiyac duyulmadığı halda alınma terminlərdən istifadə olunmasıdır. Artıq terminlər dildə qənaətcilik prinsipinə ziddir. Lakin digər tərəfdən də bəzən paralel terminlərdən birini ixtisar etmək istədikdə zəruri termin sıradan çıxır, anlayışı dəqiq ifadə etməyən termin isə qalır. Bəzən də tərcümələrin düzgün olmaması hesabına terminlərin paralel işlənməsinə ehtiyac duyulur, çünki uyğunsuz tərcümələr terminlərin əsas mahiyyətinin itməsinə səbəb ola bilər. Ona görə də alimlər hər ikisini saxlamaq məcburiyyətində qalırlar, çünki alınma terminin qarşılığı tam mənəni ifadə etməyə

bilər, ola bilər ki, alınma termin aid olduğu dildə məfhumun məzmununu daha dəqiq və bütün incəliyi ilə ifadə edir. “Dublet dildə terminlərlə əlaqədar yaranır. Dubletlər ədəbi dildə müxtəlif zamanlarda müxtəlif dillərdən bir məfhumu adlandırmaq üçün alınmış iki eyni mənalı terminin fəaliyyət göstərməsi nəticəsində meydana gəlir.”(2,s.142). “Qarşılaşdırma dil vahidlərinin inkişaf müxtəlifliyi, leksik tərkibin aktib və passivliyi, işlədilmə imkanı ilə bağlı olan bir hadisədir. Təbii ki, tədricən daha çox işlək olan variantlar dildə sabitləşir. Məsələn, kompüter və bilgisayar terminləri eyni anlayışı ifadə edir. Ancaq müasir dildə məhz kompüter sözü elmi termin kimi sabitləşdi. Terminologiyada bu proses anlayışın mahiyyətini əks etdirən terminin tam formalaşmasına qədər davam edir. Belə ki, nəticədə hansı terminin işlənmə tezliyi dildə artırsa, terminoloji leksikada o yer alır”(1,s.23). Hər bir halda eyni anlayışı müxtəlif terminlərlə adlandırmaq terminologiyanın əsas nöqsanlarından biridir. Əgər dilimizin lüğət tərkibində alınma terminlərin qarşılığı varsa onların dublet şəklində işlədilməsi dilin saflığına xələl gətirir. Məsələn, təkcə dilçilik elmində proteza-səs artımı, metateza-yerdəyişmə, epitet-bədii təyin, polisemiya-çoxmənalılıq, ironiya-kinayə, litota-kiçiltmə, pauza-fasilə, sitat-iqtibas, simvol-rənz, neologizm-yeni söz, melodiya-ahəng, informasiya-məlumat, artikulyasiya-məxrəc, konstruksiya-tərkib, infinitiv-məsdər, aqlütinativ-iltisəqi və s. kimi onlarca dublet termin işlədilir. Güman etmək olar ki, tarixi təkamül nəticəsində bu paralellik aradan qalxacaq və ya təbii seçmə nəticəsində daha uyğun olan variantın işlənməsinə üstünlük verəcək. Bu dilin daxili xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, termin yaradıcılığında alınma sözlərin yerli-yersiz dilə gətirilməsi məsələsi də hələ öz həllini tapmayıb. Zənnimizcə, dilimizdə yaranan yeni məfhum və anlayışları ifadə etmək üçün öz lüğət tərkibimiz olduqca zəngindir. Çünki bu anlayış milli təsəvvürümüzə bağlıdırsa öz sözlərimizlə adlandırılması daha labüddür. Həm də sözün yaranması üçün əşya və hadisənin mahiyyəti, onların funksiyası, əsas əlaməti kifayət edir. Bu zaman dilin tərkibində həmin məfhumu dəqiq ifadə edən söz seçilməlidir. Yeni söz dilin daxili imkanları hesabına yaradılmalıdır. Doğrudur, müasir dövrdə iqtisadi inkişafı ilə bağlı yeni texnologiyalar, elmi nailiyyətlər xarici ölkələrdən bizim ölkəyə keçir. Bu zaman onlar adlandırıldığı kimi istifadə olunur, kütlə tərəfindən tez bir zamanda çox işlədilir, xalqın malı olur və beləliklə, dilimizin lüğət tərkibinə keçir. Məsələn, ayfon, aypəd, biopsiya, çekpod, çat, çips, dayçest, tyutor, vip, depozit, diaspora, reform, debat və s. Lakin alınma terminlər hamı tərəfindən işlənsə də, yad sözlərin çoxluğu dilin ahəngliyini, sadəliyini, avazını, səlis ifadəsini pozur. “Dil fonetik baxımdan bəzi alınma sözləri dilə uyğunlaşdırsa da, onlar dildə mürəkkəbliyə səbəb olur, sözün tələffüzündə və yazılışında çətinlik yaradır. Onların qarşılığının yaranması uzun sürdüyündən artıq xalq tərəfindən belə qəbul edilir və yadda qalır. Sonradan bunların qarşılığı yaransa da, yenə əvvəlki alınma terminlər dildə kök salır”(7,s.120). Məsələn, monitor-ekran, printer-çap cihazı və ya çap maşını, avtomobil-minik maşını, telefon-səs borusu, internet-beynəlxalq şəbəkə və ya qlobal

şəbəkə, doktor-həkim, konferensiya – yığıncaq və ya məclis və s. Alınma terminlərin öz sözlərimizlə olan qarşılıqları dilin təmizliyi və asan başa düşülməsi üçün əhəmiyyətlidir. Yalnız Azərbaycan dilinin daxili imkanları əsasında, dilin söz yaradıcılığı üsulları ilə müəyyən anlayışın ifadəsi üçün müvafiq termin yaratmaq mümkün olmadıqda başqa dildən həmin anlayışı ifadə edən termin hazır şəkildə alınıb işlədilər. Bəzi hallarda terminlər beynəlxalq səviyyədə qəbul edildiyi üçün və müəyyən sahələrdə daha dəqiq mənalara ifadə etdiyi üçün müxtəlif elmləri, dünya elmlərini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir və dildə olduğu kimi işlədilməsi labüddür. Onlar ixtisasçılar arasında asanlıqla işlədilir. “Azərbaycan dilində alınma və beynəlmiləl terminlərin çoxluğu onların bir hissəsinin ədəbi dildə normativləşməsi ilə nəticələnir”(3,s,6).”

6. Terminlər dəqiq olmaqla yanaşı qısa və yığcam olmalıdır. Terminin qısalığı onun asan mənimsənilməsi, yadda yaxşı saxlanması üçün əsas şərtidir. Ümumiyyətlə, elmdə şərhin qısalığı, elmi əsərlərin yığcamlığı üçün hər hansı bir mürəkkəb termini konkret terminlə əvəz etmək zəruridir. Məhz dəqiqlik, yığcamlıq, konkretlik elmi dili ifadəli və maraqlı edir, əminlik yaradır, təkcə nitqdə deyil, düşüncələrin, fikrin dəqiqliyini, fakt və hadisələrin düzgünlüyünü ortaya çıxarır. Onlar ifadə etdikləri anlayışın mürəkkəbliyinə baxmayaraq, mümkün qədər az sözlə çox məzmunu çatdırmaq üçün formalaşdırılır. Bu xüsusiyyət, xüsusən texniki və elmi mətnlərin oxunmasını və anlaşılmasını asanlaşdırır. Məsələn, tibb sahəsində hər hansı bir xəstəliyi uzun uzadı izah etmək əvəzinə, konkret bir tibbi terminlə qısa və aydın şəkildə ifadə etmək mümkündür. Sözlərin qısaltma üsulu (abreviatura) ayrı-ayrı terminoloji sistemlərdə sözə qənaət edilməsinə, çoxsözlü terminlərin konkret terminlərlə əvəz olunmasına şərait yaradır. Ədəbi dildə abreviaturaların tam və yarımçıq növləri vardır. Tam abreviaturalar sözlərin yalnız baş hərfləri ilə verilən formalar kimi işlədilir. Məsələn: BDU (Bakı Dövlət Universiteti), YAP (Yeni Azərbaycan Partiyası), ADR (Azərbaycan Demokratik Respublikası), AMEA (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası), MSK (Mərkəzi Seçki Komissiyası), KİV (Kütləvi informasiya vasitələri), BMT (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı), İƏİT (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı), və s. Yarımçıq abreviaturalardan da gündəlik dil, rəsmi və elmi sahələrdə geniş istifadə olunur. Bu abreviaturalar bir neçə sözün yalnız bir hissəsi alınaraq yaradılır. Məsələn: AzTU (Azərbaycan Texniki Universiteti), AzTV (Azərbaycan Televiziyası), Azərişiq (Azərbaycan Elektrik Şəbəkəsi), Azərpoçt (Azərbaycan Poçt idarəsi), Azərtac (Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi) və s.

7. Terminlərdə müəyyənlik və sabillik xüsusiyyəti var, yəni tez-tez dəyişdirilmir və uzun müddət sabit qalır, öz mənasını qoruyub saxlayır. Bu, onların mövcud elmi və texniki biliklər əsasında formalaşması ilə əlaqədardır. Bununla belə, elm və texniki tərəqqi terminlərin də inkişaf etməsinə səbəb olur. “Ola bilər ki, terminin ifadə etdiyi anlayışın xarakteri, həcmi dəyişə bilər və ya terminin aid olduğu elm sahəsi inkişaf edib təkmilləşər, bəzi terminlər köhnələrək yeni terminlərlə

əvəz olunur, eyni bir termin müxtəlif dövrlərdə müxtəlif anlayışları ifadə edə bilər və s.”(5,s.21). Anlayışlar zaman keçdikcə dəyişdiyi kimi, terminlərin də məzmunu bu anlayışlara uyğun dəyişir. Yeni anlayışların meydana çıxması mövcud terminlərin dəyişdirilməsi zərurətini qarşıya qoyur, çünki köhnəlmiş terminlər yeniliklərə uyğunlaşdırılmayanda, anlaşılmazlıq yarana bilər. Bu isə izlənilməsi çətin olan bir prosesdir, terminologiya üçün problemdir.

8. Terminlərin əksəriyyəti beynəlmiləl xarakter daşıyır, bu elm və texnologiyanın qlobal təbiətindən irəli gəlir. Beynəlmiləl terminlərin yaranması elmi-texniki nailiyyətlərin təsir dairəsinin genişlənməsi, iqtisadi, mədəni əlaqələrin güclənməsinin nəticəsi kimi özünü göstərir. Beynəlxalq termin dedikdə müxtəlif sahələrdəki məfhum və anlayışların müxtəlif dünya dillərində eyni şəkildə işlədilməsi nəzərdə tutulur. Bu, müxtəlif ölkələrdən olan mütəxəssislərin bir-birini anlamasına və qlobal əməkdaşlığa kömək edir. Məsələn: analiz, teoriya, taktika, enerji, strategiya, metod, proses, vaksin, bank, diplom, internet, doktor, universitet, televiziya, radio və s. Terminlər çox zaman latın və yunan dillərindən götürülür. Beynəlmiləl terminlərin dilimizdə formalaşması onun beynəlxalq dil ailəsinə inteqrasiyasını asanlaşdırır. Bu və ya digər sözün məhdud dairədən çıxıb geniş şəkildə işlədilməsi, bir dildən başqa dilə keçməsi və nəhayət beynəlxalq terminə çevrilməsi onun ifadə etdiyi anlayışlarla, hadisə və proseslərlə əlaqədardır. Oloballaşma dövrü bu prosesi sürətləndirir, dilin hərtərəfli inkişafını təmin edir. Ona görə də terminologiya məsələsi beynəlxalq əhəmiyyətə malik bir məsələdir. Bu, müxtəlif ölkələrdən olan mütəxəssislərin bir-birini anlamasına və qlobal əməkdaşlığa kömək edir.

Beləliklə, terminlər dilin xüsusi bir hissəsini təşkil edir və spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Onların dəqiqliyi, sabitliyi, beynəlmiləl xarakteri və qısa olması elmi, texniki və peşəkar ünsiyyəti asanlaşdırır. “Peşəkarlar və mütəxəssislər terminlərdən istifadə edərək öz sahələrində effektiv şəkildə ünsiyyət qururlar. Bu elmi və texniki biliklərin ötürülməsini asanlaşdırır və təcrübənin dildən-dilə və nəsildən-nəsilə ötürülməsini təmin edir”(10,s.9). Terminlər elmin və texnologiyanın inkişafında mühüm rol oynayır. Çünki onlar vasitəsilə insan biliklərinin müxtəlif sahələri arasında dəqiq və effektiv ünsiyyət təmin olunur. Terminlər biliklərin təsnifləşdirilməsinə və təşkil olunmasına kömək edir. Bir sahə üzrə xüsusi terminologiyaya sahib olmaq, həmin sahədəki anlayışların daha yaxşı başa düşülməsinə və sistemləşdirilməsinə şərait yaradır, ixtisaslaşmanı mümkün edir. Terminlər obyektiv hadisələrin mahiyyətini, elmin özünün mahiyyətini təmsil edir. Elm və texnikanın bu və ya digər sahəsinin terminologiyasını bilmədən həmin sahəni lazımi dərəcədə öyrənmək mümkün deyildir. Məsələn, hüquq, tibb, texnologiya və ya elm sahələrində terminlərsiz dəqiq ifadələr vermək çətin ola bilər. Hər bir termin xüsusi anlayışı təmsil edir və onun istifadəsi anlaşılmazlığın qarşısını alır. Hüquqi sənədlərdə və qanunvericilikdə terminlərdən istifadə edilməsi bu sənədlərin dəqiq şərh edilməsinə və səhv başa düşülməsinin qarşısının alınmasına imkan verir.

Terminologiya dildə yeni söz və ifadələrin yaranmasına səbəb olur, bununla da dilin leksikası zənginləşir. Yeni texnologiyalar, innovasiyalar yarananda yeni anlayışları təsvir etmək üçün terminlər işlədilir və dil inkişaf edir. Ümumiyyətlə, həm peşəkar, həm də gündəlik ünsiyyətdə terminlərin istifadəsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Müasir şəraitdə ümumişlək sözlər terminləşdiyi kimi, terminlər də ümumişlək sözlərə çevrilə bilər. Bu isə terminologiyanın ədəbi dillə sıx əlaqəsini təmin edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdullayeva-Nəbiyeva V. Müasir Azərbaycan dilində terminoloji leksikanın inkişafı. Bakı, AzMIU “Nəşriyyat Poliqraf Mərkəzi”, 2020, 239 s.
2. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, “Nurkan”, 2005, 452 s.
3. Qasımova X. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilində termin yaradıcılığının əsas istiqamətləri. Bakı, 2009, 141 s.
4. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan dili. 1 cild, (2 cilddə). Bakı, “Nurlan”, 2003. 450 s.
5. Məmmədli N. Azərbaycan dilində alınma terminlər. Bakı, “Elm”, 2017, 488 s.
6. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 384 s.
7. Sadıqova S. Azərbaycan dilinin terminologiyası. Bakı, “Elm”, 2011, 380 s.
8. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва, Высшая школа, 1987, 105 стр.
9. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. Москва, «Наука», 1976, 246 стр.
10. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура. Учеб. пособие. Самарканд, СГУ, 1972, 313 стр.

Terminlərin elmi əsasları və dildə əhəmiyyəti

XÜLASƏ

Terminlər haqqında müxtəlif aspektli elmi əsərlər yazılmışdır. Biz də bu məqalədə terminlərin spesifik xüsusiyyətlərini vurğulamaqla onların dildə əhəmiyyətini göstərməyə çalışmışıq. Burada terminlər adı sözlərlə fərqləndirilərək əsas cəhətləri: elmi əsası, birmənalılığı, konkretliyi, dəqiqliyi, qısalığı, beynəlmilliliyi, üslub cəhətdən neytrallığı, müəyyənlik və stabilliyi xarakterizə edilmişdir. Terminlərin elmi əsası onların xüsusi sahələrdə istifadə olunan ixtisaslaşmış sözlər və ifadələr olmasından irəli gəlir. Məqalədə bu elmi əsasların prinsipləri izah edilmişdir. Burada alınma terminlərdən, yeni yaranmış milli anlayışların dilimizin daxili imkanları əsasında adlandırılması zərurətindən bəhs etmişik, eləcə də terminologiyanın əsas nöqsanlarından biri olan dublet terminlər və onların dildə işlənmə səbəblərini də göstərmişik. Belə ki, eyni anlayışı milli və alınma terminlə işlətmək dilin saflığını pozur. Məqalədə terminlərin dilin leksikasının zənginləşməsində rolu, dildə əhəmiyyətinin əsas aspektləri izah edilmişdir. Terminlər xüsusi anlayışları dəqiq və qısa şəkildə ifadə edərək

sahələrarası kommunikasiya və anlaşmanı gücləndirir, biliklərin daha dəqiq və strukturlaşdırılmış şəkildə ötürülməsinə şərait yaradır.

Açar sözlər: termin, terminologiya, anlayış, konkretlik, dəqiqlik, qısa və yığcamlıq, beynəlmiləllik, alınma terminlər.

ЛЯТАФАТ АЛИЕВА

**НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ТЕРМИНОВ
И ИХ ЗНАЧИМОСТЬ В ЯЗЫКЕ
РЕЗЮМЕ**

О терминах написано множество научных трудов в различных аспектах. В настоящей статье анализируются специфические особенности терминов и подчеркивается их значимость в языке. Различая термины и обычные слова, мы характеризуем их основные особенности: научная основа, моносемичность, конкретность, точность, краткость, интернациональность, стилистическая нейтральность, определенность и стабильность. Научная основа терминов исходит из того, что они являются специализированными словами и выражениями, употребляющимися в специальных областях. В статье разъясняются принципы этих научных основ. Здесь речь идет о заимствованных терминах, о необходимости наименования новых национальных понятий за счет внутренних возможностей азербайджанского языка, а также о терминах-дублетах, являющихся одним из недостатков в терминологии, и о причинах их употребления в языке. Так, выражение одного и того же понятия национальным и заимствованным термином нарушает чистоту языка. В статье определяются роль терминов в обогащении лексики языка, основные аспекты их значимости в языке. Точно и кратко выражая специальные понятия, термины усиливают межотраслевую коммуникацию и понимание, обуславливают передачу знаний в более точной и структурированной форме.

Ключевые слова: термин, терминология, понятие, конкретность, точность, краткость, интернациональность, заимствованные термины

LATAFAT ALIYEVA

**SCIENTIFIC BASIS OF
TERMS AND THEIR SIGNIFICANCE IN THE LANGUAGE
SUMMARY**

Many scientific works have been written about the terms in various aspects. This article deals with analysis of the specific features of terms and emphasizes their significance in the language. Distinguishing between terms and ordinary words, we

characterize their main features: scientific basis, monosemy, specificity, exactness, brevity, internationality, stylistic neutrality, definiteness and stability. The scientific basis of the terms comes from the fact that they are specialized words and expressions used in special fields. The article explains the principles of these scientific basics. Here we are talking about borrowed terms, the need to name new national concepts at the expense of internal possibilities of the Azerbaijani language, as well as about doublet terms, which are one of the shortcomings in terminology, and the reasons for their usage in the language. So, expression of the same concept by a national and borrowed term violates the purity of the language. The article determines the role of terms in enriching the vocabulary of the language, the main aspects of their significance in the language. Precisely and concisely expressing special concepts terms enhance intersectoral communication and understanding, determine the transfer of knowledge in a more exact and structured form.

Keywords: term, terminology, concept, specificity, exactness, brevity, internationality, borrowed terms

Rəyçi: professor İlhamə Hacıyeva